

Megkésett találkozás

Milloss Aurél (1906, Ozora – 1988, Róma)

A XX. századi zene- és táncművészet legismertebb és leggyakrabban színpadra vitt alkotása Bartók Béla *A csodálatos mandarin* című kompozíciója. A hazai zene- és táncművészetet szerető közönség is kevésbé ismeri azt aényt, hogy az első színpadi változat alkalmából Kölnben botrányt kavará és betiltott előadás, valamint a rövid életű prágai előadási kísérlet után – erről nincsenek pontos adataink – magyar táncművész-koreográfus vitte nemzetközi táncszínpadi sikerre a Bartók-művet.

A világháború után felnövekedett hazai táncszerető közönség jobbára nem ismerte – megkockáztatom, hogy ma sem ismeri – Milloss Aurél nevét, munkásságát. A nemzetközi híró koreográfus, akit Olaszországban a táncművészet megújítójaként tiszteltek, Stockholmtól Buenos Airesig, Kölnig, Bécsig vezető koreográfusként dolgozott az operaházi társulatokkal. 1932-1977 között 18 operát rendezett, emellett 178 koreográfia (koncertszámok, operai balettbetétek, prózai színházi előadások táncbetétei s önálló táncszínpadi művek) sorakozik Milloss Aurél művészi palettáján.

A világhíró mester életútja tragikusnak is nevezhető, hiszen magyarnak született, haláláig ragaszkodott szülőhazájához, és mégis a kegyetlen történelmi döntések következtében távol élt nemzetétől. 80. születésnapja előtt Rómából hozzám írott levelében így írt keserűen: „a sors eddig nem adta meg nekem azt a szerencsét, hogy művészi törekvéseimnek a világ tizennyolc országában elért eredményeit a saját hazámban is megismerhessék”.¹ Az Ozorán 1906. május 6-án értelmiségi-művész családban született koreográfus korán elhalt zongoraművész édesanyjától örökölte zenei tehetségét (zongora-, hegedű- és karmesteri stúdiumokat is folytatott), gyógyszerész édesapjától pedig az elemző, rendszerező hajlamot. Meghatározta még szellemi nyitottságát Nagybecskerek – ahol gyermek- és ifjúkora éveit töltötte – pezsgő kulturális élete is. Első és életre szóló táncélménye a Gyagilev Balett 1912-es budapesti fellépése volt – az előadásra édesapja hozta fel a fővárosba –, Nizsinszkijt látta táncolni *A rózsá lelke*ben. Elmondása szerint „amikor kijött a függöny elé meghajolni, édesapámtól azt kérdeztem, hogy ki ez az ember, és hol marad a rózsá lelke?” Ekkor határozta el, hogy táncos lesz.²

Fiatalemberként tánc tanulmányokba kezdett, s a korszak legjelesebb mestereitől, művészeitől vett leckéket Bukaresttől Párizsig. Berlinben kötött ki, mert vonzotta a Weimari Köztársaságban alkotó újító művészek sokszínűsége. A legnagyobb hatást Lábán munkássága-teoretikája tette rá, s haláláig meghatározóan ragaszkodással és művészi alázattal szölt mesteréről. Táncművészi-koreográfusi munkásságát Berlinben (Hágában, Duisburgban, Boroszlóban) kezdte, ám a hitleri hatalomátvétel után Budapesten próbálta folytatni előadói-alkotói tevékenységét. Sikerral mutatkozott be táncos koreográfusként Budapesten Stravinsky *Petruskájának* színpadra állításával (1933. december 22.). Ígérete volt a Magyar Királyi Operaház vezetésétől az ott folytatható munkára, ám mire hazaérkezett Radnay elhalálózását követően, az új igazgatóság másképp gondolta. Így Németh Antal kínált munkalehetőséget a Nemzeti Színháznál asszisztens, mozgástervező koreográfusként. 1932–1938 között megalakította táncstúdióját (1936) amelybe sokan jártak az akkori fiatal ígéretes színművészek, színinövendékek.³

Mielőtt elérkeznénk a *Mandarin* itáliai színreviteléhez, érdemes néhány sorban megemlítenünk Milloss magyarországi tevékenységének főbb állomásait. Magyar balettstúdiójába járt többek között Major Tamás, Ungváry László, a Békés-testvérek, Várkonyi Zoltán, Somogyi Erzsébet, Téry Tibor és Arvéd. Az Operaházban bemutatásra került Kodály *Galántai táncok* és a *Marosszéki táncok* egybefűzésére készült (Harsányi Zsolt szövegkönyvére) a *Kuruc mese*. Milloss ezt az összeállítást maga nem szerette a szövegkönyv gyengéje okán. A Kodály-kompozíciók mellett Schumann-muzsikára készült a *Karnevál*, e művet olaszországi munkássága során átdolgozva vitte színpadra. A Nemzeti Színházban többek között *A roninok kincse*, a *Gyémántpaták kisasszony*, a *Csodatükrök*, az *És Pippa táncol*, a *Medici Katalin*, a *Godiva*, a *Szentivánéji álmom*, *Az úrhatnám polgár* és *Az ember tragédiája* táncbetéteit, illetve mozgásterveit készítette el. 1937-ben a Szegei Szabadtéri Játékok *Fekete Mária című* produkciójának *Haláltánc* betétjét komponálta, amely sokáig híres szólója is volt. A szegei vendégzereplésre vitte el stúdiójával a *Babautündér* verzióját. E koreográfia már nem a XIX. század édeskés szellemében, hanem a Németországban megismert és már önálló koreográfusi szemléletét tükröző XX. századi alkotás volt.⁴ Állandó partnerével, Lya Karinával adott szólóesteket. 1937-ben a Bárdos Arthur vezette Művész Színházban *A velencei kalmár* nagy táncbetéjéhez stúdióövendékei mellett együtt dolgozott az egyik legjobb magyarországi mester, Troyanoff és a Szentpál Iskola mozdulatművész-növendékeivel. Ez a tény azért érdekes, mert e munkakapcsolatban tetten érhető Milloss művészi szintézis-teremtő hajlandósága.

Az újat kereső táncművész 1938-ban az ébredező hazai néptáncművészet felé tett egy hatalmas lépést. A Paulini Béla által megálmodott és sikeres Gyöngyösbokrétá Mozgalom révén a szélesebb értelemben vett közönség ismerkedett a magyar táncfolklór sokszínűségével az egyes régiók táncgyógyományaival. Paulini hivatásos művészekkel folklóralapú színes összeállítást képzelt színpadra vinni, amelyben néphagyományokból, balladák, táncos játékokból táplálkozó kompozíciók kerülnek színpadra. A *Magyar Csupajáték* címet kapta az összeállítás, amelynek koreográfusa – és az 1938-as előadásorozat szövege is – Milloss Aurél volt. A koreográfust nagyon érdekelték táncgyógyományaink, maga is járta a vidéket ismereteinek gyarapítására, így szívesen vállalta e feladatot. Az összeállítás érdekessége volt, hogy fiatal zeneszerzők (Ránki György, Pongrácz Zoltán, Farkas Ferenc, Veress Sándor, Vincze Ottó, Kenessey Jenő...) és a „Római Iskolához” tartozó képzőművészek (Szőnyi István, Aba-Novák Vilmos, Pekár István, Varga Mátyás...) voltak a díszlet- és jelmeztervezők. Az alkotógárda kiválogatása és együttműködése a gesammskunstwerk szellemiségét, a Gyagilev Társulat által megteremtett táncszínpadi igényességet tükrözi. A staggione sikerét jelzi, hogy 1939-re meghívást kaptak Angliába, ahol a londoni Adelphi Theatre-ban *Just a play* címmel mutatták be a programot. Londonban két alkalommal is egyenes televíziós adásban közvetítették az előadás egyes darabjait. Ezen a turnén Milloss már nem vett részt, mert a nápolyi San Carlo Operához kötötte szerződése.⁵

Magyarországon még egy alkalommal állított színpadra koreográfiákat, 1942-ben a *Prometheus teremtményeit* és az *Álomjátékot* (korábban *Karnevál*).

Mielőtt elérkeznénk *A csodálatos mandarin* milánói bemutatójához, néhány szót kell szólnunk a zeneszerző és a koreográfus találkozásáról. Ki is szólhatna erről autentikusan, mint maga a koreográfus?

„A zenét először szvit formájában hallottam Bécsben, a szó szoros értelmében rabul ejtett. Megragadott a rendkívüli művészi és emberi üzenet mély belső igazsága, egyszersmind felemelő, megdicsőült klasszicitása. Azonnal elmélyültem tehát a mű libret-

tójának és zenei integritásának a tanulmányozásában... *A csodálatos mandarin* színpadi megvalósításában semmiképp nem lehet szó a cselekmény túlnyomórészt figuratív, azaz tisztán gesztusokban és képszerűen megnyilvánuló, ennél fogva drasztikusan verista orientációjú előadásáról, hanem annak csakis olyan interpretálásáról, amelyben feltétlenül kifejezésre kell jutnia a keletkezési folyamat belső dinamikájának is... arra a meggyőződésre jutottam: szükségképpen nem a cselekmény anekdotikus adataiból kell kiindulnom, hanem a bennük rejlő mozgatóerőkből. [...] A találkozásra Bartókkal Budapesten került sor 1936-ban, néhány héttel azután, hogy a bécsi koncerten meghallgattam a Mandarin-szvitet... Magánstúdiómban komponáltam a koreográfiát, olyan táncosokkal, akiket nem terheltek más kötelességek. A próbákon gyakran maga Bartók is jelen volt, és hála a munkában való élénk részvételének, kompozíciómát meglehetősen rövid idő alatt sikerült befejeznem, és számomra igen jelentős egyetértését is elnyernem. [...] A stúdiómban végzett munka eredményei annyira bátorítóak voltak, hogy Budapesten reményem támadt Mandarin-verzióm bemutatására, ha nem is valamelyik állami színházban, pontosan az akkori – Bárdos Arthúr vezetése alatt működő – Művész Színházban. Ennek a lehetőségnek azonban különböző gazdasági, de nem utolsósorban politikai nehézségek miatt is meg kellett hiúsulni. (Ismeretes, hogy Bartók világnézetét a Horthy-rezsim nem nagyon kedvelte...) Így *A csodálatos mandarin* táncdrámaszerű ősbemutatójára csak 1942-ben (október 12-én) kerülhetett sor. Mégpedig a milánói Scalában, de sajnos – mint ismeretes – Bartók elkerülhetetlen távollétében. A rendkívül nagy sikernek köszönhetően később a mű immár az egész világon és mindig balett formájában ért meg számtalan bemutatót...⁷⁶

A milánói bemutatóval tehát *A csodálatos mandarin* megkezdte táncszínpadi életét, sikersorozatát, a főszerepeket Atilia Radice és Milloss Aurél táncolták. Nem maradhat ki Ferencsik János nevének említése sem. A fiatal magyar karmester nemzetközi sikereinek egyik jelentős állomása volt ez a premier, noha neve már nem volt ismeretlen az olasz publikum előtt, hisz már 1939-től többször dolgoztak együtt a koreográfussal a firenzei Maggio Musicale programjaiban.

A csodálatos mandarin hazatérére sajnos már csak Milloss halála után került sor. A Szegedi Balett megalakulásakor, 1986-ban Bokor Roland igazgató e művel szerette volna indítani az újjáalakult együttes működését, de erre a koreográfus egészségi állapota miatt nem kerülhetett sor. A *Mandarin* érkezéséről érdekfeszítő beszámolót tartott a Magyar Táncművészeti Egyetem megemlékező konferenciáján Bokor Roland, akinek személyesen, szóban adta meg Milloss a mű bemutatási jogát. 1988 októberében, már a mester halála után, a római Magyar Akadémián Milloss örökösének képviselőjében Patrizia Veroli, Bokor Roland balettigazgató, Giancarlo Vantaggio balettművész-koreográfus, a *Mandarin* betanítói jogának tulajdonosa, Zöldi Mihály, az Akadémia tikára és az én jelenlétemben született meg a hivatalos irat a bemutatási jogokról.

Csodálatos módon Milloss halálát követően nagyon rövid idővel, már 1989. február 27-től egy hónapig az Olasz Kultúrintézet, a Budapest Galéria és a Magyar Táncművészek Szövetségének rendezésében kiállítás emlékezett a koreográfusra. A Maggio Musicale Fiorentinónál 35 év alatt bemutatott koreográfiák, operarendezések szcenikai anyagából válogatott díszlettervek, figurinek vallottak a produkciók szellemiségéről, esztétikai értékéről. A vernisszázson még megjelenhettek egykori hazai munkatársak, kritikusok, akik dolgoztak vele vagy látták itthoni munkásságát.

Az 1988. évi római szerződés tette lehetővé, hogy 1990. március 16-án az Eötvös Loránd Alapítvány támogatásával, Bokor Roland szerkesztésében a Magyar Állami Operaház *Hommage à Milloss Aurél* címmel tiszteleggett a koreográfus művészetét előtt. Az „ősmandarin” hazatért. Nincs arra mód, hogy a kor kritikáit idézzük, mégis

kiemelnék egy gondolatkört – az ugyancsak méltatlanul elfeledett tánckritikus – Pór Anna reflexiójából. „A mű mostani megjelenési formájában, mai szemmel is úttörő jelentőségű tánc történeti érték. E koncepció magja, az eltorzult mandarin megváltódásáról szóló dráma végső soron megközelíthető a bűnös ember megváltódásáról szóló képlet felől is, ahonnan már egyenes az út a zenemű lényegéhez.”⁷

A tisztelgő előadás betanító mesterei, Marga Nativo és Giancarlo Vantiaggio e betanítás letéteményesei voltak, akik elmondásuk szerint is boldogan dolgoztak hazai művészeinkkel – akiket még korábban személyesen választott Milloss e szerepekre –, Pártay Lillával és Szakály Györggyel.⁸

JEGYZETEK

1	Milloss Aurél levele Kővágó Zsuzsának, 1986. április 26.	6	KŐVÁGÓ Zsuzsa: <i>Hommage à Milloss Aurél</i> (Műsorfüzet). Magyar Állami Operaház, 1990. március 16.
2	Kővágó Zsuzsa magnetofonfelvétele Milloss Auréllal, 1986. szeptember 20.	7	PÓR Anna: <i>Hommage a Milloss Aurél</i> . Bp., Táncművészet, 1990, 6. sz., 1–6.
3	Szemeréné Rác Blanka, a Milloss Stúdió korrepetitorának emlékezése, 1991.	8	KŐVÁGÓ Zsuzsa: <i>A Milloss-est előtt (Marga Nativo és Giancarlo Vantiaggio az Operaházban)</i> = <i>Táncművészet</i> , 1990, 5. sz., 12–14.
4	Téry Tibor szóbeli közlése, 1991.		
5	KŐVÁGÓ Zsuzsa: <i>A Magyar Csopajáték története dokumentumok tükrében</i> = <i>Színháztudományi Szemle</i> , 1986, 20. sz., 25–42.		

